

Enric Bou

La invenció de l'espai

Ciutat i viatge

PUV
UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

La invenció de l'espai
Ciutat i viatge

Assaig 34

La invenció de l'espai
Ciutat i viatge

Enric Bou

Universitat de València

© Enric Bou, 2013

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2013

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció: Inmaculada Mesa
Il·lustració de la coberta: Daniel Muñoz, *Traces* (2012)
Maquetació: Comunico, CB

ISBN: 978-84-370-9065-8

Dipòsit legal: V-66-2013

Impressió: Ulzama Digital

A Jon Knudsen, *in memoriam*

Le immagini della memoria, una volta fissate con le parole, si cancellano... Forse Venezia ho paura di perderla tutta in una volta, se ne parlo. O forse parlando d'altre città, l'ho già perduta a poco a poco.

Italo Calvino, *Le città invisibili*

Índex

Ciutat i viatge. Caminant per la ciutat (des)coneguda.....	13
1. Llegir la ciutat.....	19
Teories de la Ciutat.....	25
La ciutat-llibre.....	31
La ciutat des de dalt (i des de fora).....	36
Experiència interior de la ciutat.....	52
2. Sobre rius i mapes. Aproximacions ibèriques al comparatisme.....	63
Dibuixant rius.....	68
Llegint mapes.....	82
3. Fronteres a la ciutat: reescrivint les separacions.....	99
Frontera i ciutat.....	99
Creu i cercle.....	107
Heterotopies: cementiri, bordell, <i>Rastro</i>	112
4. «Decrèpita i teatral»? Exploracions literàries de Barcelona.....	125
Caminant a la ciutat.....	129
Una visió crítica.....	135
5. Les llums i els noms de París: <i>Bearn</i> de Llorenç Villalonga.....	143
Problemes de lectura i escriptura.....	148
Els usos de l'espai a <i>Bearn</i>	152
París, ciutat mítica.....	155
Dues visites a París i dues òperes.....	158
París, les « <i>lumières</i> », <i>Bearn</i>	164

6. Exili a la ciutat: <i>La plaça del Diamant</i> de Mercè Rodoreda.....	167
Cases i carrers	176
Quatre elements	182
Alliberament de l'espai.....	186
7. Construcció literària: el cas d'Eduardo Mendoza.....	191
Una trilogia de novel·les urbanes.....	194
Pastitx i paròdia	199
Contemplació de la ciutat.....	208
8. En trànsit: Explorant els llibres de viatges.....	215
Viatge i llibres de viatge	215
Viatgers	224
Tipologies.....	231
9. «Back from the USSR». Viatgers al país dels Soviets	235
Allunyats del país.....	242
10. «Mitja vida condormida». Viatge i exili	255
Barreja de passat i present	262
Viure en els marges.....	270
Final.....	277
11. «Benvinguts enlloc»: viatges a no-llocs	279
Els no-llocs i l'infraordinari.....	279
Llibres de viatge a no-llocs	288
Anar a la seva.....	300
Bibliografia	307

Ciutat i viatge. Caminant per la ciutat (des)coneguda

Aquesta exploració s'inicia a partir d'una actitud a mig camí entre l'obsessió i la consciència plena: la barreja de sensacions que experimentem en viatjar per la ciutat o en passejar per ciutats desconegudes quan som de viatge. En la nostra ciutat ens deixem anar, perdent el temps, en un matí de lleure, o entre dos encàrrecs burocràtics, que ens deixen una estona de llibertat inesperada, i anem a la recerca de l'incert per carrers ben coneguts que, de sobte, ens fan girar el cap, talment com si fóssim en un viatge en un país llunyà. Caminar sense direcció fixa. Deixar-se perdre. Perdre's i trobar. Trobar-se a un mateix. Trobar l'altre. Escriure la ciutat en caminar. Walter Benjamin distingeix entre equivocar-se de carrer en la pròpia ciutat, cosa que ell considerava poc interessant i banal, i el concepte de perdre's, com en un bosc, una cosa molt més complexa: «requereix un entrenament molt diferent. Llavors, rètols i noms de carrers, els transeünts, sostres, quioscos, bars, han de parlar al caminant, com el cruixit d'una branca sota els seus peus quan som al bosc» (*Reflections*, 7-8). Viure diverses vides en una ciutat que no és la nostra, però en la qual passem dies com a no turista. Poder-la veure des dels ulls del turista, fer-se fotos de turista, guiat i acompanyat per algú nadiu. Aprendre els petits secrets del botigueig per

a la vida quotidiana. No buscar souvenirs. Fer les manobres que fa la gent del lloc. Tornar de treballar amb cara de cansat, amb passes lentes. Observar una realitat aliena que ha esdevingut quotidiana. Per un temps breu. O, a l'inrevés, deixar-se perdre per la nostra quotidianitat amb els ulls del visitant, (re)descobrir els escenaris de la nostra vida. Escriure una nota sobre les nostres experiències. Escriure i viatjar. Observar. La ciutat desconeguda que es fa amiga. Sentir-se a casa en un paratge estrany. Aquestes, i més, són algunes de les impressions que constata l'habitant de la ciutat o el viatger que viu en una ciutat desconeguda durant un temps breu, entre el viatge i el coneixement que té el nadiu de l'espai urbà. El viatge a la ciutat integrat en la vida quotidiana. Descobrir la ciutat mentre el viatger es descobreix ell mateix. Una manera d'inventar-se l'espai, d'apropiar-se'n.

Un matí de diumenge del mes d'octubre de 1998 vaig visitar la magna exposició de trens que la RENFE i el Ministerio de Fomento havien instal·lat a l'estació de França de Barcelona per commemorar el 150 aniversari de l'arribada del ferrocarril a Espanya. Ho feia en qualitat d'acompanyant del meu fill Víctor que llavors tenia cinc anys. Els nens tenen una habilitat sorprenent per formular les paradoxes del viure i deixar-nos emmudits, sense resposta davant dels grans interrogants ontològics. Em va sorprendre, tan bon punt vam començar la visita, amb un comentari que a mi em semblava una confusió que, en formular-la ell, em despistà i vaig intentar de corregir inútilment: els trens de rodalies són metros, els altres, en especial els de gran velocitat («lo morrut», tal com li diuen a Tortosa a l'Euromed), són trens. Aquesta distinció, tan

òbvia, entre metros i trens em féu pensar sobre quin deu ser el punt de tangència entre la cultura local, i la cosmopolita, entre el viure urbà més sedentari i el viure en trànsit, en la mobilitat, i com el mitjà de transport ens pot afectar les actituds i activitats. No anem d'excursió amb metro (ni amb el Metro-Vallès), sinó a la feina, o de passeig. Quan decidim anar d'excursió, o de viatge, ho fem amb tren (auto, avió, vaixell). El metro té la familiaritat de la vida quotidiana i ens aboca a una recorregut rutinari, durant el qual ni mirem les cares dels veïns de trajecte. El tren obre les portes a la il·lusió de l'aventura, és un desplaçament a territoris desconeguts amb companys de vagó que poden obrir-nos portes a altres mons. Els trens, d'acord amb la definició de l'antropòleg francès Marc Augé, ens fan arribar a «llocs», és a dir indrets en els quals un nom defineix tota una sèrie de relacions històriques i d'identitat. El talgo de París, l'Orient-Exprès, el més castís Shangai Exprès (que anava a Vigo) o el Transiberià, molt més exòtic i de pregoneres ressonàncies literàries, suggereixen mons, records imaginats, lectures, desigs. No cal dir que els noms de les línies de metro (la groga, la verda, etc.), o els de les estacions (Vallcarca, la Guineueta, Meliana) no desvetllen el mateix ordre d'emocions. Jo solia pensar que els viatges a llocs llunyans produïen una literatura excel·lent, de gran qualitat literària, mentre que les exploracions urbanes no tenien el mateix pes literari, però he descobert que l'exploració de la vida quotidiana pot ser tan interessant o més. Sortim de les nostres ciutats per explorar paisatges exòtics llunyans i mai no arribem a saber el que hi ha sota aquelles realitats llunyanes, tornant amb les mans buides a la nostra vida quotidiana.

M'interessen, doncs, dos tipus de fenòmens ben típics del segle XX i la repercussió literària que han tingut. En primer lloc el coneixement literari de la ciutat, entès en part com un viatge per, o una exploració de, la quotidianitat. En segon lloc, les diverses fases del viatge literari al llarg del segle XX, un tipus d'experiència que s'ha fet progressivament més fàcil i assequible, i que ha obert les portes al contacte amb l'alteritat. Moltes de les idees i plantejaments d'aquest llibre tenen un mateix origen: aquell punt en el qual viatgem per la quotidianitat com si ens trobéssim en una jungla fàrcida de perills; o, a l'inrevés, passegem per les jungles de l'Amazònia com si estiguéssim en un indret ben conegut, a la cantonada de casa. L'espai ens el fem nostre a través del passatge, l'acció de passar, i tant en un paisatge urbà com en un espai que es és lluny de casa, ens trobem amb un descobriment, la sorpresa final del passatge, que és l'endinsament en nosaltres mateixos. Són maneres complementàries de la invenció de l'espai que exploro en aquestes pàgines.

Agraeixo a Rosalba Campra de la Universit  de Roma «La Sapienza», Antonio Monegal de la Universitat Pompeu Fabra, Andrés Soria Olmedo de la Universidad de Granada, Enric Balaguer de la Universitat d'Alacant, Elide Pittarello de la Universit  C  Foscari di Venezia,  ngels Santa i Xavier Maci  de la Universitat de Lleida, Cristina Sánchez-Conejero de la University of North Texas, l'oportunitat de presentar primeres versions d'aquest treball als seus estudiants. També vull esmentar Claudio Guill n, que em va convidar a presentar part d'aquests materials a la «Fundación Ortega y Gasset» de Madrid. Amb ell vaig discutir el títol ja que va ser, a més d'un bon amic, un mestre

i un referent intel·lectual significatiu. Altres persones amb qui he tingut ocasió de discutir els plantejaments d'aquest llibre són: Delphine Bahuet, Tom Cushman, Joan de Déu Domènech, Montserrat Iglesias, Jonathan Knudsen, Kathleen McNerney, Joaquim Molas, José Muñoz Millanes, Susana Reisz, Heike Scharm, Marilyn Sides, i Rosi Song. A tots ells moltes gràcies. En particular, a la Sarah i l'Alexandre que han recolzat i suportat pacientment els anys de recerca i d'escriptura. També a la Chiara que ha passejat i reflexionat amb mi.

Versions anteriors d'alguns capítols han estat publicades en diversos llocs. Agraixo als editors la gentilesa d'autoritzar la publicació de fragments: «On Rivers and Maps. Iberian Approaches to Comparatism», *New Spain, New Literatures*, edited by Luis Martín-Estudillo and Nicholas Spadaccini, *Hispanic Issues* vol 37, Vanderbilt University Press, Nashville Tennessee 2010: 3-26; «“Decrèpita i teatral”? On Literary explorations of Barcelona», *Catalan Review* XVIII, 1-2 (2006): 149-160; «Les llums i els noms de París: de Proust a Villalonga», *Homenatge a Víctor Saurana*, Lleida: Universitat de Lleida, 1997: 149-165; «Exile in the City: Mercè Rodoreda's *La plaça del Diamant*», *The Garden Across the Border: Mercè Rodoreda's Fiction*, edited by Kathleen McNerney and Nancy Vosburg, Selinsgrove: Susquehanna University Press, 1994: 31-41; «Arquitectura de la palabra: la trilogía urbana de Eduardo Mendoza», Enric Bou i Elide Pittarello, eds., *(En)claves de la transición. Una visión de los Novísimos. Prosa, poesía, ensayo*, Madrid-Frankfurt: Editorial Iberoamericana-Vervuert, 2009: 103-128; «“Back from the USSR”. Viatgers al país dels Soviets», *Rivista Italiana di Studi Catalani* 1 (giugno

2011): 35-47; «Ligeros de equipaje: exilio y viaje en la España peregrina (1936-1969)» *Revista Hispánica Moderna*. LII, 1 (junio 1999): 96-109.

He rebut suport de diverses institucions per preparar aquest llibre. Vull agrair en especial la beca Salomon i la del Center for Latin American and Brazilian Studies, ambdós de la Brown University. Una generosa beca «Cátedra de Excelencia» de la Universidad Carlos III de Madrid i el Banc de Santander, durant el semestre de tardor del 2011, em va proporcionar el temps necessari per enllestir el projecte.

Venècia-Madrid-Barcelona, 3 de març, 2012

Escriure la ciutat i viatjar pel món són els eixos que permeten explorar les relacions entre literatura i espai. Si rius i mapes són pretext per a una visió complexa i atractiva del comparatisme, lluny dels plantejaments tradicionals, la proposta de «llegir la ciutat» ens apropa a enfocaments teòrics tan estimulants com els de Roland Barthes, Michel de Certeau o Walter Benjamin. Com a refoons hi trobarem les transformacions lligades a la modernitat i el diàleg, sovint altament conflictiu, amb un passat que perviu en el present. La visió literària de la ciutat i la ciutat com a matèria primera de la literatura conformen un *continuum* en l'experiència cultural dels nostres dies. En aquestes pàgines s'hi aprofundeix a partir de l'obra de Mercè Rodoreda, Llorenç Villalonga, Luis Goytisolo o Eduardo Mendoza, entre molts altres, sovint amb la ciutat de Barcelona com a referent. Finalment, el viatge, en totes les seues variants, inclosos l'exili, el viatge polític o l'experiència dels «no-llocs», és objecte d'una consideració plena de matisos, arriscada i sorprenent. El trencaclosques de la modernitat és així il·luminat amb sagacitat de la mà d'un gran coneixedor de la literatura contemporània.

ENRIC BOU (Barcelona, 1954) és doctor en Filosofia i Lletres per la Universitat Autònoma de Barcelona i catedràtic de Literatura a la Universitat Ca' Foscari de Venècia. Ha estat professor a la Universitat de Barcelona i a la Brown University (Rhode Island). Entre els seus llibres destaquen *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques* (1993), *Voces en el Museo. Arte y literatura en la modernidad* (1997), *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana* (2000), *La crisi de la paraula. La poesia visual: un discurs poètic alternatiu* (2003) o *Panorama crític de la literatura catalana del segle XX. Del modernisme a l'avantguarda* (2010).

ISBN 978-84-370-9065-8

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

PUBLICACIONS

PUV